

EBÛ SAİD MUHAMMED HÂDİMÎ'NİN (v. 1176/1762)

HAYATI VE ESERLERİ *

Biography and Studies of Ebû Saîd Muhammed

Hâdimî (v. 1176/1762)

Hasan ÖZER**

Kâmil odur ki, her yerde koyar bir eser

Eseri olmayanın yerinde yeller eser

Hâdimî

Öz

Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önde gelen âlim ve sufilerindedir. Yaşadığı asır modernleşmenin ve reform söylemlerinin başladığı zamana rastlayan Hâdimî; fakih, usûlcü ve sufi kimliğinin yanı sıra diğer alanlarda da seçkin bir âlim olup, Osmanlı uleması içinde görüş, düşünce ve eserleriyle de temayüz etmiş bir şahsiyettir. Köken itibarıyla geriye gidilirse 463/1071'den sonra Selçuklular döneminde Konya'ya kadar gelen dedelerinin Buhara asıllı olduğu belirtilmektedir. Doğum yeri ise Konya'nın 128 km güneyinde kurulmuş, dağlık ve eski bir ilçe olan Hâdim'dir. Konya'da ve İstanbul'da çeşitli hocalardan ders okumuş ve icâzet almıştır. Hadim'de kendisinin kurduğu medresede müderrislik yapmıştır. Hadimî'nin kurmuş olduğu medresenin bugünkü İlahiyat ve Hukuk fakülteleri denginde bir eğitim verdiği ifade edilebilir. Medresede şu bölümler bulunmaktaydı: Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelâm, Tefsir ve Hadis, İslâm Felsefesi ve Arap Edebiyatı. III. Ahmed ve I. Mahmud gibi padişahlar tarafından İstanbul'a davet edilen Hâdimî, orada padişahların huzurunda icra edilen huzur dersleri yapmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, akâid, kelâm, tasavvuf, mantık vb. birçok alanda eser veren Hâdimî, 1176/1762 senesinde Hâdim'de vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâdimî, Hukuk, İcâzet, Medrese, Sufi.

* Makale Gönderilme Tarihi: 25.09.2017 / Makale Kabul Tarihi: 18.11.2017 / Makale Yayın Dönemi: Aralık 2017

Doi: <https://doi.org/10.20486/imad.339779>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Ayrıca intihal tespiti için program kullanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Öğretim Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye / e-posta: hasankafiyeci@gmail.com / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6251-1306>

Abstract

Ebû Saïd Muhammed el-Hâdimî was one of the leading Ottoman scholars and sufis in XVIII. century. As a prominent scholar besides his faqih, methodologist and sufi identity Hâdimî who lived in a period that encountered to beginning of reform appeals was a character that came to the fore by his ideas, views and artefacts throughout the Ottoman scholars. It is indicated that when he is traced back to origin, his grandfathers who reached up to Konya at the time of Seljukian after 1071 year was descent to Buckram. His birth places was Hâdim which a hilly and old county was established at 128 km south of Konya. He took lessons from scholars of Konya and İstanbul in different madrasahs and gained diploma. He became mudarris in Madrasa that he found himself in Hâdim. The Madrasa that Hâdimî had found was equal to today's faculties of Theology and Law. The lessons in the Madrasa were Fiqh and Methodology of Fiqh, Science of Kalam, interpretation of Kuran, Hadith, Islamic Philosophy and Arabic Literature. Hâdimî who was invited to İstanbul by Sultans such as Ahmed the III, and Mahmud the I, gave lessons there, in presence that was performed in presence of Sultans. Hâdimî, composed several works on the field of interpretation of Kuran, Hadith, Fiqh, Doctrin, Kalam, Sufism, Logic etc. He passed away in Hâdim at the year of 1176/1762.

Key Words: Hâdimî, Law, Ratification, Madrasa, Sufi.

A. EBÛ SAÏD MUHAMMED HÂDİMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Hakkında yapılan araştırmalar Ebû Saïd Muhammed el-Hâdimî'nin XVIII. yüzyılın önde gelen âlim ve sufilerinden biri olduğunu göstermektedir. Hâdimî, Osmanlı Devleti ve Osmanlı uleması içinde görüş, düşünce ve eserleriyle temayüz etmiş bir şahsiyettir. Bu dönemde askerî açıdan kayıplar yaşamaya başlayan Osmanlı'da iktisadî bakımdan da istikrarsızlık hâkimdi. Ancak sonraki zamanlarda giderek hız kazanan modernleşmenin ilk emareleri de bu yüzyılda görülmeye başladı. Said Efendi ve İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul'da matbaanın kurulması (1727); itfaiye teşkilatının ve bir hendese okulunun açılması (1733) ilk modernleşme örneklerinden bazılarıdır. Lale Devri de (1703-1730) bu dönemdedir.¹ Yeni kütüphanelerin açılması, doğu ve batı klasiklerinin Türkçe'ye tercüme edilmesi, mimarlık, resim ve minyatür sanatları ile ilgili gelişmeler de bu devrin olayları arasında sayılabilir.²

XVIII. yüzyıl, aynı zamanda bid'atlarla mücadele adı altında temel değerlerin ve kodların aşındırılmaya başlandığı ve tecdid ismiyle dinde yenileşme iddiası güden hareketlerin ortaya çıktığı bir zamana tekabül etmektedir. Hâdimî ise hayatı boyunca dinin temel kodlarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Vehhâbîliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (v. 1206/1792) öğretisi, Arap yarımadasındaki bedeviler üzerinde

¹ Yaşar Sarıkaya, *Ebû Saïd el-Hâdimî*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 8.

² Kenan Seyithanoğlu (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, XI, s. 98.

oldukça etkili olmuş ve Muhammed b. Suud ile gerçekleştirdiği ittifak neticesinde de kısa zamanda Osmanlı Devleti'ni tedirgin edecek militan bir kimlik kazanmıştır.³ Aynı dönemde, İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde de bazı reform yanlısı düşünce ve hareketleri görmek mümkündür. Hindistan'da Şah Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1762) ve oğlu Şah Abdülaziz'in (v. 1239/1824) düşünceleri, Batı Afrika'da Osman b. Fûdî (v. 1232/1817) önderliğindeki cihat hareketleri, Sokoto İslâm Halifeliği'nin kurulması bunlardan bazılarıdır.⁴

Osmanlı Devleti bu yüzyılda en çok Rusya ile savaşmıştır.⁵ Kânûnî'den beri iyi ilişkilerin devam ettiği Fransa, XVIII. yüzyılın sonlarında (1798) Mısır'a saldırınca iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur.⁶ Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı hızlanırken, Avrupa'nın bilim ve tekniği alınmaya çalışılmışsa da yeterli olmamıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷ Dört yıl tahtta kalan II. Ahmed'in (v. 1106/1695) yerine II. Mustafa (v. 1115/1703) tahta çıkmıştır.⁸ Tarihte 'Edirne Vakası' olarak bilinen ayaklanmada Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin idam edilmesi üzerine Şeyhülislâm Başmakçızâde'den alınan fetva ile II. Mustafa tahtan indirilerek yerine Ağustos 1703'te kardeşi III. Ahmed (v. 1149/1736) getirilmiştir.⁹

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin yönetim açısından da sıkıntılı bir dönemidir.¹⁰ Hâdimî'nin yaşadığı devirde devlet yönetiminde beş padişah tahta

³ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 9; geniş bilgi için bk. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara 2002, s. 103-118; Rifat Türkel, "Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi", *İslam Mezhepleri Tarihi Selefîlik Çalıştayı VI. Uluslararası Koordinasyon Toplantısı*, Konya 2015, s. 118-120; a.m.f., *Vehhâbilik ve Arka Planı: Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2013, s. 16 ve devamı, 132-168.

⁴ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 9; geniş bilgi için bk. Türkel, "Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi", s. 121-132.

⁵ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, TTK, Ankara 1998, s. 19-27; Mehmet Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006, s. 1.

⁶ Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, s. 5-7.

⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 40; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 198; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 1.

⁸ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Şems Matbaası, İstanbul 1328, II, s. 28.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1978, V, s. 152; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 2.

¹⁰ Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", s. 37-38; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 1.

geçmiştir. Bunlar yönetim sırasına göre şöyledir: (1) II. Mustafa (v. 1115/1703) (IV. Mehmed'in oğlu); (2) III. Ahmed (v. 1149/1736) (IV. Mehmed'in oğlu); (3) I. Mahmud (v. 1168/1754) (II. Mustafa'nın oğlu); (4) III. Osman (v. 1171/1757) (II. Mustafa'nın oğlu); (5) III. Mustafa (v. 1187/1774) (III. Ahmed'in oğlu).¹¹

III. Ahmed Dönemi (1703–1730): 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı'na kadar geçen döneme 'Lâle Devri' denir. Dönemin padişahı III. Ahmed, sadrazamı ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır.¹² Bu dönemde Avrupa ile savaş yaşanmamıştır. Osmanlı Devleti, Avrupa'yı daha iyi tanıyabilmek için Paris ve Londra gibi şehirlere elçiler göndermiştir. Patrona Halil isimli bir yeniçeri bu durumdan memnun olmayanları yanına alarak isyan çıkarmıştır. İsyan sonucu, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve yakınları öldürülmüş; III. Ahmed tahttan indirilip yerine 1730'da I. Mahmud getirilmiştir.¹³

I. Mahmud Dönemi (1730–1754): Bu dönemin önemli olaylarını şu şekilde sıralayabiliriz: Almanya ve Rusya ile 1736–1739 yılları arasında savaş yapıldı. Bu savaşın sonunda Belgrad Antlaşması imzalandı. Osmanlı ile İran arasında devam eden savaşlara 1746 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndaki sınırların kabul edilmesi ile son verildi.¹⁴

III. Osman Dönemi (1754–1757): Bu devir kısa ve olaysız bir şekilde geçti. Hudut mıntıklarında bazı sorunlar meydana gelmişse de fazla büyümeden bastırıldı. Bu dönemde İstanbul'da büyük tahribat yapan iki yangın çıktı. III. Osman, 30 Ekim 1757'de vefat etti.¹⁵

III. Mustafa Dönemi (1757-1774): III. Mustafa, Haremeyn vakıflarının gelirlerini israf eden Baltacı Ocağı'nı kaldırdı. Rüşveti önlemek için fermanlar çıkardı. 21 Ocak 1774'te vefat etti.¹⁶

¹¹ Bekir Şahin (yay. yönetmeni), *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, V, s. 6.

¹² Enver Ziya Karal, "Ahmed III.", *İA*, I, s. 165-168; Aydın, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 2.

¹³ Şahin, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, V, s. 13.

¹⁴ Şahin, *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, s. 13.

¹⁵ Şahin, *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, s. 13.

¹⁶ Şahin, *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, s. 29.

B. EBÛ SAÎD MUHAMMED HÂDİMÎ

1. Hayatı

Fakih, usûlcü ve sufi kimliğinin yanı sıra diğer alanlarda da seçkin bir âlim olan Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin 463/1071'den sonra Selçuklular döneminde Konya'ya kadar gelen dedelerinin Buhara asıllı olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Bir başka kaynağa göre de Anadolu'ya Buhara'dan göç ettiği bilinen bu ailenin bölgeye gelişi Selçuklular'dan sonra 802/1400'lü yıllarda olmuştur.¹⁸

Asıl adı; Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hüseynî el-Müftî el-Hâdimî Ebû Saîd-i Nakşibendî'dir.¹⁹ Hakkında bilgi veren kaynaklara göre; "Ebû Saîd-i Hâdimî", doğduğu yere nispetle sadece "Hâdimî" veya "Büyük Hâdimî" nisbeleriyle meşhurdur. Künyesi ise; Mevlânâ Ebû Saîd'dir.²⁰ En büyük oğlunun adı Saîd olduğu için "Ebû Saîd" denilmiştir.²¹ Hâdimî nisbesi yanında Hüseyinî, Nakşibendî ve Konevî nisbeleriyle de anılmaktadır.²²

Doğum yeri olan Hâdim, Konya'nın 128 km güneyinde kurulmuş dağlık ve eski bir ilçedir. Anadolu'ya Buhara'dan göç ettiği bilinen ailenin, ilk yerleştiği yer bugünkü Taşkent ilçesinin Bolay kazasına bağlı, Hâdim'in güneybatısında "Göksu" vadisi üzerinde ve Hâdim'e 20–25 km uzaklıkta "Afşar" köyü yanındaki "Karacasâdık" köyüdür. Burada 1104/1692 yılına kadar kalmışlardır.²³

Ailenin bir kısmı Alanya'ya, bir kısmı Karacasâdık'a yerleşmiştir. Aile daha sonra Karacasâdık'tan Hâdim'e göç etmiştir. Rivayetlere göre bu göçün sebebi şöyledir: Karacasâdık bölgesinde kaldıkları esnada Hâdimî'nin babası Kara Hacı Mustafa Efendi

¹⁷ Bağdatlı İsmail Pasa, *Hediyyetü'l-ârifin*, İstanbul 1951, II, s. 333; Salih Göktaş, *Ebu Said Muhammed el-Hâdimî ve Hadim*, Konya 1985, s. 91; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 33; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 3.

¹⁸ Veli Ertan, "Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *İslâm Medeniyeti*, 1973, S. 33, s. 39.

¹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, Maârif Basımevi, İstanbul 1955, II, s. 33; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 4.

²⁰ Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 4; İlhan Apak (yayına haz.), *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1985, VII, s. 325.

²¹ Numan Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, Ankara, 1983, I, s. 85.

²² Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, XV, s. 24.

²³ Ertan, "Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", s. 39; Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 86; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 4.

(v. 1147/1735), Pirlonda (Taşkent) müftüsünün kızı Hediye Hanım ile evlenmiştir. Hediye Hanım hamile iken rüyasında, göbeğinden bir ağacın çıkarak kısa sürede büyüyüp meyve verdiğini ve bu meyveleri halkın sevinçle topladığını görmüş ve rüyasını kocasına anlatmıştır. Yüksek dereceli bir müderris ve aynı zamanda Şeyh olan Kara Hacı Mustafa Efendi, rüyayı hayırlı bir evlatları olacağı şeklinde yorumlamış ve rüyada gösterilen mekânı aramak maksadı ile eşini de yanına alıp çevreyi keşfe çıkmıştır. Keşif gezileri esnasında Hâdim'e geldiklerinde Hediye Hanım heyecanlanarak rüyada gördüğü yerin Hâdim olduğunu söyleyince, aile Karacasâdık'tan Hâdim'e taşınmıştır.²⁴ Bununla beraber Kara Hacı Mustafa Efendi'nin Hâdim'e göç edip yerleşmesinin başka sebepleri de bulunmaktadır. Onlardan bazıları şöyledir: Hâdim'in yerleşime daha uygun olması, Konya yolu üzerinde bulunması ve Hâdim çevresinde yaşayan kimselerin büyük bilgin Kara Hacı Mustafa Efendi'yi davet etmeleri.²⁵

İdarî bakımdan Konya'ya bağlı olan Hâdim; Taşpınar, Armağanlar, Aşağı Hâdim, Hocalâr ve Sofular mahallelerinden oluşur. Hâdim'de bir zamanlar Hâdimî'nin oturduğu söylenen ve şimdiki ismi 'Sofular Mahallesi' olan yerleşim yerinde, 'Eminler' lakaplı bir ailenin, Hâdimî'nin amcaoğullarının torunları oldukları söylenmektedir.²⁶

2. Doğum Tarihi ve Soyu

Ebû Saîd el-Hâdimî, Konya'nın Hâdim ilçesinde 1113/1701–02 yılında doğdu. Taşkent, Semerkand, Buhara taraflarından ilim ve irşad için gelen birçok âlim gibi Hâdimî'nin dedeleri de aslen Buharalı'dır. Dedelerinden Hüsameddin Efendi, Buhara'nın tanınmış, asil ailelerinden birine mensup olup âlim ve velî bir zât idi.

²⁴ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 91-92; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 4-5.

²⁵ Hâdimoğlu, Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 92; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 5.

²⁶ Hâdimoğlu, Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 33; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 5.

Anadolu'ya hicret ederek Konya'nın Hâdim kazasının 'Karacasâdık' köyüne yerleşmişti.²⁷

Hâdimî'nin kaynaklarda yer alan soy ağacı şöyledir:

1. Bedreddin → 2. Hüsameddin → 3. Hüseyin → 4. Abdurrahman → 5. Osman (Hâdimî'nin dedesi) → 6. Mustafa (Hâdimî'nin babası).²⁸

Yaşar Sarıkaya kitabında Hâdimî'nin soyuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

"Hâdimî'nin soyuna ilişkin diğer bir kuvvetli kaynak, Mustafa Efendi'ye atfedilen bir risâledir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ve 1114/1702 senesinde kaleme alınan eserde Hâdimî'nin soyu, baba Mustafa Efendi dâhil, yedi nesil geriye götürülmektedir. Bu kaynağa göre dedeleri şunlardır:

*1. Mustafa Efendi → 2. Osman → 3. Abdurrahman → 4. Hüseyin → 5. Abdülcemil → 6. Muhammed → 7. Hüsameddin."*²⁹

Hâdimî'nin ailesinden Mustafa Özkul ise, Hâdimî'nin şeceresini şöyle sıralamaktadır: "Bedreddin Efendi (?) → Hüsameddin Efendi (?) → Hüseyin Efendi (?) → Abdurrahman Efendi (?) → Osman Efendi (?) → Kara Hacı Mustafa Efendi (v. 1147/1735) → Ebû Saîd Muhammed Hâdimî (v. 1176/1762) → Hacı Numan Efendi (v. 1235/1821) → Münzevi Saîd Efendi (v. 1213/1798) → Büyük Mehmet Efendi (v. 1147/1735) → Fatma Hanım (?) → Mustafa Özkul."³⁰

Kaynaklara göre Hâdimî'nin soyunun aslen Buharalı olduğu ortaya konulmasına rağmen, onun el yazıları arasında; Hâdimî'nin bizzat kendisinin, bir gün murakabeye daldığı sırada Peygamber Efendimiz'i gördüğü ve soyunun Hz. Peygamber'e dayandığı

²⁷ Hâdimoğlu, Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 33; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 5-6.

²⁸ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 33.

²⁹ Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 33 ve devamı.

³⁰ İzzet Sak, "Osmanlı Döneminde ve Günümüzde Hâdim", *Bağ Bozumu Kültür ve Turizm Şenlikleri Bildirisi*, 1987, s. 5; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 6-7.

müjdesini verdiği belirtilmektedir.³¹ Bu murakabeyi Yaşar Sarıkaya şöyle aktarmaktadır:

“Babamın ziyaretine vardım. Usûl üzere gidiyorken, babamın ruhaniyeti hâsıl oldu. Aramızda konuşma vuku buldu. Babam, ‘Senin isteğın, benim kabrime gelmekle hâsıl olmaz. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e git!’ dediler. Oraya gittim. Resulullah’ın kabr-i şerîfi göründü. İzin istedim, içeri girdim. Evvela Sıddîk-i A‘zam’la, Ömer-i Faruk Hazretleri’ne vardım. Cenâb-ı Hakk’ın beni affı ve Peygamberimiz’in şefaati için onlardan ricada bulundum. Üçümüz beraberce merkad-i şerîfine gittik. ‘Ya Resulallah! Şu getirdiğımız zât; senin evladındır, şeriatının hadimidir. Mağfiret için, Cenâb’ı Hak’tan şefaatte bulunmanızı istirhama geldik.’ dedikleri zaman; Allah’a iltica ile ‘Ya Rabbi! Bu benim evladımdır ve bihakkın evlatlığına riayet eden evlatlarımdan şeriatımızı neşirde benim sünnetimi muhafaza ile, şeriatımızı yaymakla ve güzel ahlakla mevsuktur. Kullarının ihtiyacını karşılar.’ (Müfti vazifesi görür. Ahkâm’ı şer‘iyyeyi ilan etmek, ümmetimin ahlakını itmam ve bâtınlarını ıslah ve şeriatınızı intişarla muvazzaftır.) deyince; o anda hitâb-ı izzetle yetişerek taraf-ı ilâhîden ‘Gafertü evlâdeke, ahbâbeke ve etkiyâeke ve ümmeteke!’ diye sesler geldi ve ‘Kulluğun nisbetinde mağfiret olundun.’ dediler...”³²

Hâdimî’nin bu konudaki bir diğerk murakabesi de şöyledir:

“... Sonra, Ramazan’ın 28. günü, iki namaz vakti arasında Hâdim’deki camide i‘tikâfta iken, yanıma bir adam geldi. ‘Bazı esrarengiz kimseler yanına gelecek.’ dedi. ‘Hoş gelsinler!’ dedim. Bir süre sonra bir adam daha geldi. ‘Kutup sizi ziyaret etmek istiyor.’ dedi. ‘Buyursunlar!’ dedim. Sonra büyük bir kalabalık geldi, 300 kişi olduklarını söylediler. Onlarla bir süre sohbet ettim sonra yine bir grup insan geldi. 40 kişi olduklarını söylediler. Onlarla da sohbet ettim. Daha sonra 7 kişi geldi... Onlarla da sohbet ettim. Sonra imam olduklarını söyleyen iki adam geldi... Onlara karşı fazla hürmetkâr davranmadım ve yerimden kalkmadım. Böyle davranmayı, isimlerini unuttuğum bazı büyük hocalardan öğrenmiştim. Geri döndüler. Sonra kutup geldi ve

³¹ Ebû Saîd Hâdimî, *Tarîku’s-saâde*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr.148^b; Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 85; Gökteş, Salih, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî ve Hâdim*, Konya 1985, s. 18; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 30-31; Yayla, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *DİA*, XV, s. 24.

³² Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 30-31.

karşıma oturdu, elimi tuttu. 'Sana dünyayı, onun zevk ve eğlencelerini... terk etmeni tavsiye ederim.' dedi. Tembihlerinden bazılarını unuttum. Sonra denildi ki 'Hz. Peygamber gece sana gelecek.' Ayağa kalkarak onu karşıladım. Yanıma gelmesine şaşkınlıkla sevindim. O anda yanına oturdum ve kendi kendime, bunun benim için bir uyarı mı olduğunu düşünmeye başladım... Sonra Hz Peygamber'le onun kabrine gittik. Kabri bir çöl misali kocamandı. Hz. Peygamber sırtını batıya, sağ tarafını kibleye çevirdi. Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) onun aşağısındaydılar; Osman solunda, Ali ise yine aşağısında idi. Diğer bütün sahabe arkasındaydı. Hz. Peygamber beni göstererek 'Ey Ebû Bekir (r.a.)! Bu senin talebelerinden biridir. Ey Ali (r.a.)! Bu senin çocuklarından ve talebelerinden biridir. O, ilmi yaymak ve ümmetimi aydınlatmak için büyük çaba gösteriyor. Onun için, hizmet edenleri ve babasına karşı hürmetkâr olan herkes için şefaattim.' diye buyurdu. Sonra onun halkasına katıldım. Murakabe esnasında onlar arasındaydım. Bu esnada bir süre geçti. Bu sürede Allah bana, kendisini sevmemi, tam bir itaatle ona itaat etmemi ve şeriata göre yaşamamı kolaylaştırdı."³³

Yukarıdaki bilgiler muvacehesinde iki ihtimalden bahsedilebilir. Öncelikle Hâdimî'nin dedelerinin aslen Arap olup, İslâm'ın ilk dönemlerinde Buhara'ya hicret etmiş olmaları mümkündür. Dolısıyla soyunun bilfiil Hz. Peygamber'e dayanması ihtimal dâhilindedir. İkinci olasılık ise; menkıbelerde bahsedilen Resûl-i Ekrem'in evlâdı olma, onun sünnetine tabi olma ve İslâm ilimleri alanındaki hizmetleri sebebiyle manen itibar edilen bir durum olmasıdır.³⁴

3- Eşleri ve Çocukları

Hâdimî'nin dedelerinden Hüsameddin Efendi, Buhara'nın tanınmış ailelerinden olup, âlim ve velî bir zât idi.³⁵ Babası Fahu'r-Rûm lakabıyla meşhur olan Kara Hacı Mustafa Efendi de çevresinde itibar edilen âlimlerden biriydi.³⁶ Annesi Buhara'dan göç etmiş köklü bir aileye mensup olup, Taşkent müftüsünün kızı Hediye Hanım'dır.³⁷

³³ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 128^b; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 32.

³⁴ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 33; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 7.

³⁵ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, II, s. 775.

³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (nşr. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul 1972-1975, I, s. 342; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 7.

³⁷ Ertan, "Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", s. 441; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 45, 47.

Kardeşi Ebû Naim Ahmed el-Hâdimî (v. 1160/1744) de âlim ve müderris idi.³⁸

Numan Hâdimoğlu'nun naklettiğine göre, Hâdimî'nin eşleri ve çocukları ise şunlardır:

1- Meryem Hanım: Mekke-i Mükerreme kadılığı yapan ve aynı zamanda talebesi olan oğlu Hacı Saîd Efendi (v. 1213/1798) bu hanımından doğmuştur.

2- Fatma Hanım: Hâdimî'nin eserlerinin çoğunu istinsah eden oğlu ve talebesi Abdullah Efendi (v. 1192/1178), Hacı Numan Efendi (v. 1235/1821) ve Muhammed Emin Efendi (v. 1147/1735) bu hanımından doğmuşlardır.

3- Zahide Hanım: Hacı Mustafa Efendi (v. 1225/1810) bu hanımından doğmuştur.

4- Zahide Hanım: Ali ve Abdülhalim Efendiler bu hanımından doğmuşlardır.

Adı tespit edilemeyen bir hanımından ise çocuğu olmamıştır.³⁹

4. Tahsil Hayatı

Hâdimî'nin ilk eğitimi ile ilgili yeterli bilgi mevcut olmayıp, aldığı ilk eğitimin yapısı, içeriği ve akışı ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Sadece bilinen birçok Osmanlı âlimi gibi onun da ilk eğitimini babasından aldığı belirtilmektedir. Buna göre Ebû Saîd Muhammed Hâdimî, ilk eğitimini babasının Hâdim'deki medresesinde yüksek dereceli bir âlim olan babası Kara Hacı Mustafa Efendi'den almıştır.⁴⁰ Medrese yeni kurulmuş olmasına karşın zengin bir kütüphanesi mevcuttu. Bu kütüphane Hâdimî'nin eğitimine ve ilmî kişiliğinin gelişmesine yardımcı olmuştur.⁴¹

Arapça dilbilgisi, Arap edebiyatı, çeşitli fen bilimleri ve felsefe dersleri alan Hâdimî, 10 yaşına geldiğinde hafızlığını tamamladı.⁴² Daha sonra Konya Karatay Medresesi'ne geldi ve bir süre burada Müderris İbrahim Efendi'den eğitim aldı. Karatay

³⁸ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 47-50.

³⁹ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 90; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 45-46.

⁴⁰ Hâdimî, *Tarîku's-sâdâti'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 148^b; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 51.

⁴¹ Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 8.

⁴² Abdullah Mustafa el-Merâğî, *Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, Beyrut 1394/1974, III, s. 116; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 52, 58.

Medresesi'nden mezun olup icâzetini aldıktan sonra⁴³ Hâdim'e dönüp babasının yaptırdığı medresede ders vermeye başladı.⁴⁴

Osmanlı'da dil eğitiminde genellikle sarf derslerinde *Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî, Merâh* eserleri ile İbn Hacib'in (v. 646/1249) *Şâfiye*'si okutulurdu. Nahiv derslerinde ise; *Avâmil, İzhâr, Kâfiye* ve Molla Câmî (*el-Fevâidü'z-ziyâiyye*) ders kitabı olarak okutulurdu. Ayrıca Molla Câmî'nin haşiyeleri olan *Muharrem, İsâm, Abdülgafûr*⁴⁵ gibi çalışmalar da mütalaa ve yardımcı kitap olarak takip edilirdi. Hâdimî de temel eğitiminde bu eserleri okumuştur. Daha sonra kelâm, fıkıh ve diğer temel İslâm bilimlerine ait ilimleri almıştır.⁴⁶

Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Eylül 1727 tarihli bir berat ve vakfiyeye göre Pirlonda'da (Taşkent) bulunan Tablaz Zâviyesi'ne zâviyedâr olarak görevlendirilmiş ve zâviyenin imkânları ile Karatay Medresesi'ndeki Hocası İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek orada asrının mümtaz bilginlerinden olan Kazâbadî (Kazovalı) Ahmed Efendi'den ders almıştır.⁴⁷ Bu eğitim, 8 yıl sürmüştür. İstanbul'daki tahsili sırasında buradaki zengin kütüphanelerden de azami derecede istifade etmiş ve çeşitli camilerde vaazlar vermiştir. Babasının vefatı üzerine memleketine dönmeye karar vermiştir. On dört yıl süreyle ailesinden ve memleketinden uzak kalan Hâdimî, otuz iki yaşında dört katır yükü kitapla memleketi Hâdim'e dönmüştür. İcâzetini de almış olan Hâdimî, buradaki Tablaz Zâviyesi'nde zâviyedârlık ve babasının medresesinde hocalık yapmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra Hâdim müftülüğü görevini de yürütmüştür.⁴⁸

⁴³ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 60-61.

⁴⁴ Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 8.

⁴⁵ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 59.

⁴⁶ Hâdimî'nin okuduğu diğer ilim ve kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 60-72.

⁴⁷ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 64.

⁴⁸ Merâğî, *Fethü'l-mübîn*, III, s. 155; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 9; Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, XV, s. 24.

5. Hocaları

a. Müderris Kara Hacı Mustafa Efendi:

Hâdimî'nin babasıdır. Osman Efendi'nin oğlu olup, Nakşibendiyye tarîkatına mensup âlim ve velî bir zâttır. Hâdimî'nin ilk hocası ve aynı zamanda şeyhidir.⁴⁹ Zamanının önemli ilmî şahsiyetlerinden biri olması sebebiyle Kara Hacı Mustafa Efendi'ye 'Fahru'r-Rûm' unvanı verilmiştir. Hâdimî'de 1147/1735'te vefat etmiştir.⁵⁰ "Risâle fî kırâat-i hatm-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye ve Usûl"⁵¹ adında bir eseri mevcuttur.

Hâdimî'nin babası ve ilk hocası Kara Hacı Mustafa Efendi'ye ait hadis ve tasavvuftaki silsilelerinin verilmesi uygun olacaktır. Öncelikle Buhârî'den Kara Hacı Mustafa Efendi'ye kadar Buhârî'nin *Sahîh*'i için verilen icâzet silsilesini zikretmek gerekirse şöyledir:⁵²

Muhammed b. İsmail el-Buhârî → Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf → Abdullah es-Serahsî → Ebu'l-Hasan Abdurrahman ed-Dâvûdî → Ebu'l-vakt Abdülevvel es-Siczî → Sirâceddin Ebû Abdullah b. Muhammed ez-Zebîdî → Ebû Tâlib Hacer → Burhâneddin Ebû İshâk İbrahim eş-Şâmî → İbn Hacer el-Askalânî → Zekeriyya el-Ensârî → Abdu'l-Ali'nin babası → Ahmed b. Muhammed Abdu'l-Ali → Hayreddin ed-Deylemî → Muhammed b. Ali el-Kâmilî → Muhammed et-Tarsûsî → Kara Hacı Mustafa Efendi.

Kara Hacı Mustafa Efendi'nin, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kendisine kadarki tarîkat silsilesi ise şöyle verilmektedir.⁵³

Hz. Muhammed (s.a.v.) → Ebû Bekir es-Sıddîk (v. 13/634) → Selmân el-Fârisî (v. 35/655) → Kasım b. Muhammed b. es-Sıdk → İmam Cafer es-Sâdık (v. 148/765) → Ebu'l Hasan Harakânî (v. 419/1029) → Yusuf el-Hemedânî (v. 535/1140) → Abdulhâlik Gucdüvânî (v. 617/1220) → Hâce Ârif Rîvgerî (v. 649/1251) → Mevlânâ

⁴⁹ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 86-87; Aydın, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 9.

⁵⁰ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 86-87; Sarıkaya, *Ebû Sâid el-Hâdimî*, s. 34-50.

⁵¹ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017.

⁵² Sarıkaya, *Ebû Sâid el-Hâdimî*, s. 36.

⁵³ Sarıkaya, *Ebû Sâid el-Hâdimî*, s. 43

Mahmûd-i İncirfağnevî (v. 670/1271) → Şeyh Ali Râmitenî (v. 715/1315) → Muhammed Bâbâ Semmâsî (v. 740/1339) → Emir Külâl (v. 790/1389) → Bahâeddin Nakşibend (v. 802/1399) → Ya'kûb-i Çerhî (v. 847/1443) → Ubeydullah Taşkendî (v. 936/1490) → Nâsireddin (?) → Muhammed Zâhid (v. 936/1529) → Derviş Muhammed (v. 970/ 1562) → Hâcegî İmkenegî (v. 1008/1599) → Muhammed Bâkî (v. 1014/1605) → Muhammed Ma'sûm el-Fârûkî (v. 1098/1687) → Şeyh Ahmed el-Fârûkî (Müceddid-i Elf-i Sâni) (v. 1034/1625) → Muhammed Murad Buhârî (v. 1141/1729).

b. Müderris İbrahim Efendi:

Hâdimî'nin babasından sonraki ikinci üstadıdır. Konya Karatay Medresesi'nde Hâdimî'ye beş yıl hocalık yapmış ve icâzet vermiştir. Hâdimî'nin İstanbul'a Kazâbâdî medresesine girmesi de İbrahim Efendi'nin delâleti ve tavsiyesi ile olmuştur.⁵⁴

c- Kazâbâdî Ahmed Efendi:

Bir diğer hocası Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Kazâbâdî er-Rûmî el-Hanefî'dir. Lakabı Ebû Nâfi'dir. Tokat Sancağı nahiyelerinden Kâzâbâd'da (Kazova) doğmuş, 1163/1750'de İstanbul'da vefat etmiştir. Cerrahpaşa caddesindeki bir hazîrede medfundur. Kazâbâdî, kudretli bir âlimdir. Kazâbâd'da başladığı tahsiline, Tokat'ta Ali Yusuf Efendi, Osman Efendi ve Zorluzâde Erzurumlu Hasan Efendi ile devam etmiş olan Kazâbâdî'nin sonunda aslen Antepli olup sonradan Sivas'a yerleşen ve 1111/1699'da vefat eden Allâme Muhammed et-Tefsîrî'den icâzet aldığı anlaşılmaktadır. Kazâbâdî, 1115/1703 yılında İstanbul'a giderek Süleymaniye civarındaki bir medresede tedrise başlamıştır. 1121/1709'da resmen müderris olmuş, müderrislik derecesine yükselince kendisine sarayda tedris görevi verilmiş ve 1146/1733'te Selanik, 1153/1740'da Mısır, 1157/1744'te Mekke-i Mükerreme kadılığına tayin olmuştur. Talebelerinin en meşhuru Hâdimî'dir.

Eserleri şunlardır: 1. *Hâşiye alâ Sûreti'l-Fâtiha li'l-Beyzâvî*, 2. *Hâşiye alâ Hâşiyeti Mirza Can*, 3. *Tenvîru'l-besâir*, 4. *Hâşiyetu'l-usûl*, 5- *Netâyicü'l-enzâr*, 6.

⁵⁴ Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 60-64.

Şerhu Fevâidi's-seniyye, 7. *Şerhu Ferîde*, 8. *Şerhu Âdâb-ı Birgivi*, 9. *Hâşiye-i İsbât-ı vâcib*, 10. *Şerhu'n-Nûniyye*.⁵⁵

6. İcazet Silsilesi:

İslâm ilim geleneğinde önemli bir yere sahip olan icâzet sistemi, Osmanlı'da da aynı ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Bugünkü diploma karşılığı diyebileceğimiz bu icâzetlerde müderrislerin isimleri de yazılı bulunmaktadır.

Numan Hâdimoğlu, Hâdimî'nin icâzet silsilesini şu şekilde vermektedir:

“Ahmed Kazâbâdî, Muhammed Nevevî, Ali Gürânî, İbn-i Müncelî, Allâme Şirâzî, Kâtib el-Kazvînî, İmâm-ı Gazzâlî, İmâmü'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî, Ebû Tayyib Salûkî, İbrahim Rûzî, Şeyh Ebû Abbas Ahmed, Ebû İbrahim İsmail, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfî (İmam Şâfî'nin oğlu), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Şeyh Hammâd, İbrahim en-Nehâî, Abdullah b. Habîb, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali (r.a).”⁵⁶

Halil İbrahim Şimşek, *Ebû Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*'nda sunduğu tebliğde, Hâdimî'nin tasavvuf silsilesini aşağıda belirtildiği şekilde iki koldan vermektedir:

“Birinci kol; babası Kara Hacı Mustafa Efendi vasıtasıyla Nakşibendî-Mücedidî silsilesine müntesip olduğu, kendisinin ‘hatm-i hâcegân’⁵⁷ yaptırmak üzere görevlendirdiği bazı müridlerine verdiği icâzetlerde belirtilmektedir. Babasından aldığı icâzete göre, Müceddidî silsilenin pîri İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (v. 1034/1624) yoluyla Bahâeddin Muhammed Nakşibend el-Buhârî'ye (v. 791/1389) kadar uzanan Nakşibendî silsilesi şöyledir:

⁵⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, s. 41; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 539; Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 90; Sarıkaya, *Ebû Said el-Hâdimî*, s. 64-76; Aydın, *Ebû Said Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 10-11.

⁵⁶ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 91.

⁵⁷ Hatm-i Hâcegân, Nakşibendî usûlünde toplu yapılan zikirdir. Genellikle istiğfar ile başlayıp sırası ile salavât-ı şerife (100), Fatiha sûresi (7), İnşirâh sûresi (100), İhlâs sûresi (1001), Fatiha sûresi (7), salavât-ı şerife (100), silsile, hatme duası ve aşr-ı şerif okunarak istiğfar ile bitmektedir. Buna ‘büyük hatme’ denilmekte ve genellikle birden çok kişi zikre katıldığı zaman yapılmaktadır. ‘Küçük hatme’ ise, bir veya birkaç kişinin iştirakiyle yapılmaktadır. Küçük hatmede İnşirâh sûresi ve İhlâs sûresi okunmayıp, bunların yerine her defasında 100'er adet olmak üzere beş defa “Yâ Bâkî ente'l Bâkî” zikredilir. İcazetlerde hatm-i hâcegânın haftada en az bir defa yapılması tavsiye edilmektedir.

Bahâeddin Muhammed Nakşibend el-Buhârî (v. 791/1389) → Ya'kûb-i Çerhî (v. 851/1447) → Ubeydullah Ahrâr (v. 896/1480) → Muhammed Zâhid Vahşî (v. 936/1529) → Derviş Muhammed-i İmkenegî (v. 970/1562) → Hâcegî İmkenegî (v. 1008/1600) → Bâkî Billâh-ı Kabûlî (v. 1012/1603) → İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (v. 1034/1624) → Muhammed Ma'sûm Sirhindî (v. 1079/1668) → Muhammed Murâd-ı Buhârî (v. 1132/ 1720) → Mustafa b. Osman Hâdimî (v. 1147/1734) → Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa Hâdimî (v. 1176/1762).

İkinci kol ise, yukarıdaki silsileden farklı olarak Muhammed Hayât es-Sindî (v. 1163/1749) vasıtası ile Muhammed Hayât Efendî tarafından 1155/1742'de Hâdimî Hicaz'da iken Nakşibendî usûlüne göre kendisine hilafet ve irşad icâzeti verilmiştir. Bu icâzeten hareketle onun Bahâeddin Nakşibend'e kadar ulaşan silsilesi şu şekildedir:

Alâeddin Attar (v. 802/1400) → Nizameddin Hâmûş (v. 853/1449) → Sadedin Kâşgarî (v. 860/1456) → Alâeddin Muhammed Âbîzî (v. 892/1487) → Abdurrahman-ı Câmî (v. 898/1492) → Gıyâseddin Ahmed (v. 940/1553) → Muhammed Emin (?) → Muhammed b. Muhammed Behnesî (v. 1001/1593) → Ebu'l Mevâhib Ali b. Ahmed Şinnâvî (v. 1028/1619) → Safiyuddin Ahmed b. Muhammed Kuşâşî (v. 1071/1661) → İbrahim Kûrânî (v. 1101/1690) → Mustafa el-Hamevî (v. 1123/1711) → Muhammed Hayât es-Sindî (v. 1163/ 1749) → Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa Hâdimî (v. 1176/1762).⁵⁸

7. Medresesi, Talebeleri ve Kütüphanesi

İstanbul'da tahsil hayatını tamamladıktan sonra Hâdim'e dönen Hâdimî için halk, babasının medresesinin yerine yeni bir medrese inşa etmiştir. Babası Kara Hacı Mustafa Efendî ile birlikte yavaş yavaş tanınmaya başlayan Hâdim, kısa zamanda Hâdimî ile birlikte bir ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Kendisinden ilim tahsil etmek için gelen talebelerin çokluğu sebebiyle Hâdimî, derslerini yaz aylarında Hadim'e 12 km mesafede bulunan Kervan Pınar'da açık havada vermeye başlamıştır.⁵⁹

⁵⁸ Halil İbrahim Şimşek, "Muhammed Hâdimî'nin Tasavvuf Anlayışı", *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, Konya 2010, s. 64-66.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 238.

Hâdimî talim ve tedriste fevkalade başarılarla imza atmış büyük bir müderristi. Zira sayısız talebe ondan ders ve feyiz almıştır.

Berîka'nın değişik yerlerinde hoca ve talebenin karşılıklı uyması gereken ilkelere işaret edilirken, öğrencinin feyz alması ve ilmin bereketinden yararlanması için riayet etmesi gereken âdâp ve kurallardan da bahsedilmektedir. Hâdimî; edeple ilgili kuralların başında öğrencinin hocasına hürmet etmesi ve saygı göstermesi gerektiğini, hocaya saygının ilme saygıdan dolayı olduğunun altını çizerek, hocasına saygısı olmayan talebenin ilme nail olamayacağını ve dersten fayda elde edemeyeceğini vurgulamaktadır. Hz. Ali'den nakledilen “*Bana bir harf öğretenin ben kölesiyim...*” ifadesine atıfla öğretmenin yüksek değerine işaret ederek “*Sana din alanında ihtiyaç duyduğun bir harf öğreten kişi, dinde senin babandır.*” demektedir. Bundan dolayı öğrenci hocasının önünde yürümemeli, onun yerine oturmamalı, onun huzurunda söze başlamamalı, yorgun iken ona soru sormamalı, vakte dikkat etmeli, gereksiz yere kapısını çalmamalıdır. Çünkü “Hocasına eziyet eden, ilmin bereketinden mahrum kalır.”⁶⁰

Hâdimî'nin ileri sürdüğü bu görüşler, önemli değerlerdir. Bu düşüncelerin eğitim-öğretim süreci içerisinde özellikle öznenin hazır bulunuş durumuna maksimum düzeyde katkı sağlayacağına inandığımız gibi, öğrenci-hoca ilişkisi bağlamında da karşılıklı iletişimin bu değerler üzerine inşa edilmesi durumunda eğitimin sağlıklı bir zemine oturacağı kanaatindeyiz. Söz konusu değerlerin günümüzde daha da geliştirilerek eğitim-öğretim sürecinin verimli olması ve istenilen seviyeye ulaşmasında büyük katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

Hâdimî'nin kurmuş olduğu medrese, bugünün İlahiyat ve Hukuk fakülteleri mesabesinde olduğu şekilde değerlendirilmektedir. Bu medresede beş bölüm bulunmaktaydı.

1. Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh
2. İlm-i Kelâm
3. Tefsir ve Hadis

⁶⁰ Hâdimî Muhammed b. Mustafa, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkatî'l-Muhammediyye*, İstanbul 1302/1885, II, s. 413; Sankaya, *Ebü Sâid el-Hâdimî*, s. 90.

4. İslâm Felsefesi
5. Arap Edebiyatı

Medresenin bu tarzda bölümlere ayrılması Hâdimî'nin dinî ve dünyevî ilimlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Hâdimî'nin kurduğu bu medresede birçok âlim yetişmiştir. Söz konusu talebelerinden bazıları şunlardır:

Hacı Said, Hacı Abdullah, Hacı Emin, Hacı Numan. Bunlar Hâdimî'nin aynı zamanda oğullarıdır. Müftîzâde Muhammed Antâkî (Ayaklı kütüphane ünvanı ile anılırdı.), İsmail Gelenbevî, Mehmed Kırkağacî, Hafız Hasan Üskübî, Ahmed Ürgübî, Konyalı İsmail Hakkı, Kayserili Hacı İsmail Efendi.⁶¹ Kara Hacı Mustafa Efendi'nin 1120/1708 yılında kurmuş olduğu medresenin içinde, Osman Rüştü Efendi tarafından medreseye ait bir de kütüphane yapılmıştır.⁶²

8. Padişahlar Tarafından İstanbul'a Davet Edilmesi

Çok geçmeden şöhreti Anadolu'nun her tarafına yayılan Hâdimî, padişahlar tarafından İstanbul'a iki defa davet edilmiştir.

a. III. Ahmed'in İstanbul'a Daveti

Osmanlı'nın merkezi İstanbul'a, İslâmiyet'le Hıristiyanlık arasında münazara yapmak üzere bir müsteşrik gelmişti. Dönemin padişahı III. Ahmed, Hâdimî'nin hocası ve aynı zamanda saray müderrisi olan Kazâbâdî Ahmed Efendi'yi huzura davet edip, bu müsteşrikin karşısına çıkarılabilecek âlim hakkında bilgi isteyince Müderris Ahmed Efendi şöyle söylemiştir: “Bunca yıldır okutup yetiştirdiğim talebelerimin içinde üç buçuk öğrencim var diye öğünürdüm. Bunların içinde üçü de tam gelişmedi. Fakat o dört talebem içinde buçuk olarak değerlendirdiğim Hâdimli Muhammed büyük bir müderris oldu. Konya'nın Hâdim köyündedir. Hiç boş zamanının olmadığını ve birçok âlim yetiştirdiğini duyuyorum. Davet edilirse, İslâmiyet'in yüzü ak olur.”⁶³ dedi.

⁶¹ Süleyman Mehmed Kırkağacî, *Risâle fî ba'zî'l-avsâfi'l-Hamîde*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 121^a; *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, XVIII, s. 294; Diğer talebeleri için bk. Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 198-200.

⁶² Kütüphaneyle ilgili geniş bilgi için bk. Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 17-19.

⁶³ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 105-106; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 13-14.

Bu diyalog üzerine padişah, Hâdimî'ye verilmek üzere Konya Valisi Ali Paşa'ya bir davetiye gönderir. Vali de bizzat kendisi Hâdim'e giderek davetiyeyi Hâdimî'ye verir ve onu tebrik eder. Hâdimî davete icabet eder ve İstanbul'a gider. Bu arada tartışma tarihi gelir ve Ayasofya Camii, başta padişah olmak üzere birçok Müslüman ve Hıristiyan ilim adamı, devlet ricali ve halkla dolar. Bu bilimsel toplantıda Hâdimî'ye, sözün önce kime verileceği sorulunca "O konuktur, onun isteğine göre olsun." der ve söz Hıristiyan'a verilir. Bunun üzerine müsteşrik "Üç soru soracağım. Cevaplandırırsın, sonra o bana üç soru sorsun." der. Numan Hâdimoğlu'nun neler olduğunu açıklamadığı bu üç soruya Hâdimî, zamanında cevap verir. Soru sorma sırası Hâdimî'ye geldiğinde daha sorulan ilk soruya zamanında cevap veremeyen müsteşrik, beş dakika olan cevaplama süresine beş dakika daha ister. Hâdimî, on dakika daha vermesine rağmen müsteşrik yine de cevap veremez. Hâdimî'nin şahsında İslâm'ın kazanmasına neden olan bu sahne, camideki padişahı ve Müslüman halkı ziyadesiyle memnun eder. Hâdimî'nin bu başarısından sonra padişah; onu huzuruna davet ederek kendisinden ne tür isteklerinin olduğunu sorunca, Hâdimî özel bir isteğinin olmadığını söyler. Padişah, bu mütevazı cevaba daha da memnun olur ve ona şu müjdeyi verir: "Senin ilim, irfan ve feyiz yuvası olan medreseni yaşatmak için Bozkır ve Mut kazalarının aşarını⁶⁴ vakfettim."⁶⁵

b. I. Mahmud'un İstanbul'a Daveti

III. Ahmed ve I. Mahmud zamanında otuz sene süreyle Darü's-Sa'âde ağalığı görevinde bulunan Hacı Beşir Ağa, Hicaz'a gönderilerek Medîne-i Münevvere harem ağalığı vazifesinde bulunmuştu. Bir gün padişah I. Mahmud'la mülakatı esnasında padişah kendisine Harem-i Şerîf'te ne kadar kaldığını, bu zaman zarfında ne gibi 'harikulade' durumlarla karşılaştığını sorunca Beşir Ağa: "Harem-i Şerîf'te geçirdiğim bu kadar zamanda, fevkalâde üç durumla karşılaştım." der ve bu üç halden birisini şöyle anlatır:

"Ravza-i Mutahhara'daki Cibrîl kapısı gecenin seher vaktine yakın bir zamanda açıldı. Gireni anlamak ve tecessüs etmek istedim, fakat vücûduma ârız olan rehavet ve

⁶⁴ Arazilerden alınan vergidir.

⁶⁵ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 105-106; Aydın, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 13-14.

durgunluk neticesi içeri giren zâtın kim olduğunu anlayamadım. Bir gece yine Cibrîl kapısı açıldı. Kapıya koştum, ben kapıda iken içeri bir zât girdi. Giren zâta kim ve nereli olduğunu sordum. Konyalı olup, Muhammed Hâdimî Efendi olduğunu söyledi. Ziyaret sebebini sordum:

“İmam Birgivi'nin (v. 981/1573) *Tarîkat-ı Muhammediyye*'sini şerh ediyorum. Şüphe ettiğim bazı hadislerin Hz. Peygamber'in ağzından çıkıp çıkmadığını rûh-i Peygamber'den öğrenmek için geldim.”⁶⁶ deyince onu odama götürdüm. Bir müddet kaldıktan sonra gitmemesini söylediysem de:

“Memleketimde imamet vazifem var, müsaade buyur.” dedi ve gitti. Bu ilk görüşmeden sonra arada gelir, görüşürdük.” deyince padişah, Hacı Beşir Ağa'nın bu sözünün doğruluğundan emin olmak için, Ebû Saîd Hâdimî'yi İstanbul'a davet eder. Hâdimî, İstanbul'a vardığında padişah; yaş, şekil ve simaca benzeri olan birkaç kişiyle beraber Hâdimî'yi bir odada toplar ve Beşir Ağa'yı çağırıp bu zâtları gösterir. Hacı Beşir Ağa, bu zâtlar arasından, doğruca Hâdimî'nin yanına giderek ona yakınlık ve muhabbet gösterir. Olaya tanık olan padişahın inancı, anlatılanların doğruluğu istikametinde pekişir.⁶⁷

Padişah bu olaydan sonra Hâdimî'ye, Ayasofya Camii'nde ders vermesini teklif etmiştir. Bu derste padişah, sadrazam, hocası Kazâbâdî Ahmed Efendi ve diğer devlet ricali de hazır bulunmuştur. Hocasının bulunduğu mecliste ders veremeyeceğini ifade etmişse de, padişahın emri olduğu ifade edilerek kürsüye çıkıp ders vermiştir.”⁶⁸ Sonradan bir risâle halinde de neşredilen “*Fatiha Sûresi Tefsiri*”ni kürsüde büyük bir vukuf ve şahane bir hitabetle sunan Hâdimî'nin bu dersi, hocasının sevincinden ağlamasına neden olmuştur. Bu takdirden sonra, Topkapı Sarayı'na çağrılıp tebrik ve taltif edilen Hâdimî'ye, İstanbul'da kalması teklif edilmiştir. Bu iltifatlara teşekkür eden Hâdimî, uygun bir dille Hadim'e dönmek istediğini ifade etmiş ve İstanbul'dan bazı

⁶⁶ Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 134; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 123-124.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s. 238; Hâdimoğlu, *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası*, I, s. 108-109; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 123-124; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 13-14.

⁶⁸ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, s. 771; Sarıkaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 123.

kiymetli eserler olarak bu defa iki katır yükü kitapla Hadim'e dönmüştür.⁶⁹ Bu olayı Mehmet Aydın şöyle değerlendirmektedir:

“Hacı Beşir Ağa tarafından anlatılan; Hâdimî'nin sabah namazı vaktinde Mescid-i Nebî'den, Hadim'e namaz kıldırmak üzere gelmesi olayı, hem pozitif ilim hem de İslâmî naslar açısından izahı zor olan bir olaydır. Tasavvuf büyüklerine ait menkıbelerde de sık sık rastlanan benzer olaylar, ancak yeni gelişmekte olan ve Batı'da bazı üniversitelerde adına özel kürsüler oluşturulan 'Parapsikoloji' bilimiyle izah edilebilecek olaylardır. Bu nedenle, bu tür olaylar hakkında doyurucu izahlar yapmak şu an için zordur. Bu bilim dalı geliştikçe ve insan ruhunun fonksiyonları daha iyi kavrandıkça, ileride daha doyurucu bilgiler vermek mümkün olacaktır.”⁷⁰

Bu değerlendirmeden de anlaşılıyor ki; hayal gibi görünen bazı olayların reel hayatta bir karşılığının olduğu görülebilmektedir. Genelde bilim ve tekniğin, özelde ise psikolojinin insanlık tarihi içerisindeki gelişim süreçleri ve ileri sürülen yeni kuramlar göz önüne alındığı takdirde insan ruhu ve işlevlerinin de daha iyi kavranmasının imkân dâhilinde olacağı düşünülebilir.

9. Vefatı

Muhammed Hâdimî, 1176/1762 senesinde Hadim'de hastalandı. Çocuklarını, talebelerini ve dostlarını çağırıp her biriyle helalleşip, vedalaştı.⁷¹ Çocuklarına ve talebelerine vasiyetini bildirdikten sonra; “Vefat ettiğimde, daha önce vasiyet edip anlaştığım kimse gelene kadar beni soyup gaslimi yapmayın.” buyurdu. O gece sabaha karşı, talebelerinin Yâsîn-i şerîf kıraatleri arasında mübârek rûhunu teslim etti. Kuşluk vakti sıralarında daha önce anlaştığı Trabzonlu Hacı Mehmed Efendi gelip gasil, teçhiz ve tekfin işlerini yaptı. Babası Mustafa Efendi'nin yanına defnedildi.⁷²

10. İlmî Şahsiyeti

Yaşadığı dönemde dinî ilimler sahasında çağına mührünü vurmuş olan Hâdimî'nin hayat tercümesini bize nakleden eserlerden; onun tüm alanlara vâkıf, çok

⁶⁹ Aydın, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 15.

⁷⁰ Aydın, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 15.

⁷¹ Apak, *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, XVI, s. 336.

⁷² Ertan, “Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri”, s. 44.

yönlü bir şahsiyet olduğunu görüyoruz. O bir hukukçu, ilim adamı, şâir ve sufidir. Yine o, kelâm sahasında bir mütekellim, fıkıh sahasında fakih, usûl ilimleri sahasında usûlcü, tefsir sahasında bir müfessir, hadis sahasında bir muhaddis, mantıkî ilimlerde bir mantıkçı ve tasavvuf alanında bir mutasavvıf idi.⁷³ Doğduğu yer olan Hadim'de, değişik zamanlarda adına sempozyumlar⁷⁴ ve çeşitli etkinlikler düzenlenerek, ilçenin tanıtımı Hâdimî sayesinde devam etmektedir.

Hâdimî; fıkıh, tefsir, hadis ve diğer İslâmî ilimleri kendi şahsında birleştirmeyi başarmış bir ilim adamıdır. Saray tarafından teklif edilen makamların yerine Hadim'de ders vermeyi tercih etmesi, ömrünü eser telif etmeye ve öğrenci yetiştirmeye adanmış olması, onun ilme verdiği önemi göstermesi için yeterli ve ikna edici bir göstergedir.

Hâdimî'nin fıkıh anlayışı hakkında bir fikir vermesi açısından şunlar söylenebilir: Hâdimî'nin ihtilafli meseleler karşısında orta bir yol takip ettiği, insaf ve itidal sınırını aşmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Hâdimî'nin ilmî üslup ve usûlünde ihtiyat ya da ihtiyatla amel etme yönteminin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hanefî fıkıh âlimi ve usûlcüsü olan Hâdimî, bu anlayışın bir sonucu olarak “İhtiyat ittifaktır.” demiş ve her zaman en ihtiyatlı olan hükmü tercih etmiştir.⁷⁵ Zira o, fıkıh usûlüne dair yazdığı *Mecâmî 'ü'l-hakâyık* adlı eserde ihtiyatı dinî delillerden saymıştır. Bunun yanında Hâdimî, ele aldığı hemen her meselenin ihtiyata uygun tarafını bulmuş ve ihtiyata uygun görüşü tercih etmiştir.⁷⁶

Hâdimî'nin *Mecâmî 'ü'l-hakâyık*'ı *Mecelle*'nin önemli kaynaklarından biridir. Nitekim *Mecelle*'nin başında bulunan yüz kaideden altmış yedisinin Hâdimî'nin bu eserlerinden alındığı görülmektedir. Yine Hâdimî, söz konusu eserinde, fıkıhın amacını şöyle tarif eder: “İki dünya saadetini kazanmak, Allah'ın koyduğu hükümleri bilmektir.” Teşrî' usûlünün mevzuunu *Mecâmî 'ü'l-hakâyık* adlı eserinde, “Şer'î deliller ile sıhhatleri ispat edilmiş olan şer'î hükümleri bilmektir.” şeklinde izah etmiştir.⁷⁷ Aktarılanlardan, Hâdimî'nin fıkıhta ilmî bir otoriteye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut 1957-1961, XII, s. 31.

⁷⁴ *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, Konya 2010.

⁷⁵ Hâdimî, *Mecmûatü'r-resâil*, s. 125.

⁷⁶ Geniş bilgi için bk. Abdullah Kahraman, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fıkıhî Görüşleri”, *DEÜİFD*, S. XVIII, İzmir 2003, s. 169-195.

⁷⁷ Hâdimî, *Mecâmî 'ü'l-hakâyık*, s. 3.

C. ESERLERİ

Hâdimî; tefsir, hadis, fıkıh, akâid, kelâm, tasavvuf, mantık vb. birçok alanda eser vermiş seçkin âlimlerden biridir. Bunların bir kısmı, huzurunda talebeleri tarafından yazılmış ders takrirleridir. Talebesi Süleyman Kırkağacı, Hâdimî'nin 80 civarında eserinin bulunduğunu zikretmektedir. Eserlerinin tamamına yakını Arapça olarak yazmıştır. Eserleri içerik olarak bugün bile güncelliğini koruyan, hayatın içinden meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bir kısım risâleleri 1302/1886 yılında, Konya Vaki' Medresesi müderrislerinden Abdülbasîr Efendi tarafından İstanbul'da *Mecmûatü'r-resâil* adıyla bir mecmua içerisinde toplanmış, bir kısım eserleri de müstakil olarak değişik zamanlarda basılmıştır.⁷⁸

Aşağıda listesini yapıp tanıttığımız eserler dikkate alınır, Hâdimî'nin, İslâmî ilimlerin hemen hepsinde rusûh (derin bilgi ve anlayış) sahibi olduğu görülür. Bu durum, Osmanlı Devletinin duraklama dönemi diye anılan devirde bile ilmî zihniyetin canlılığına çok açık bir örnek teşkil etmektedir.

Eserlerini Kur'an ve Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Fıkıh Usulü, Kelâm/Akâid, Tasavvuf, İslâm Ahlakı, Mantık, Arap Dili ve Edebiyatı, Şiir ve son olarak diğer alanlara ait olanlar şeklinde tasnif ederek sunacağız.

1 - Kur'an ve Tefsir İlmine Dair Eserleri

1.1. **Risâletü'l-Besmele:** Hâdimî, bu eserinde bismelenin mana ve hikmetlerini lûgat, vaz, iştikak, sarf, nahiv, meânî, beyân, bedî', kelâm, usûl-i fıkıh, mantık, âdâp, fıkıh, tefsir, isnad, kıraat, hadis, tasavvuf olmak üzere 18 ilim açısından açıklamıştır. Eser, *Risâletül-Besmele* adıyla 1201/1787 ve 1304/1892 yılında Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Ayrıca yazması için bk. (Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü, nr. 1017/9, vr. 65^b-106^b)

⁷⁸ Hâdimî'nin eserleri ile ilgili çalışma ve geniş bilgi için bk. Sankaya, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, s. 104-107, 114; Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 29-50; Mustafa Taha Güler, *Hâdimî'nin Mecmau tefâriki'l-kelîmât Adlı Eserinin Tahkiki*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2015, s. 25-29; Hasan Özer, Mehmet Çaba, "Ebû Saîd Hâdimî ve *Vezaîfî'l-mevtâ* Adlı Eserinin Tahkik ve Tercümesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2009, s. 13, s. 393-440; Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, XV, s. 25-26.

- 1.2. **Şerh-i Besmele:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017/9, vr. 206-242)
- 1.3. **Hâşiye alâ tefsîri sûreti'l-İhlâs li İbn-i Sînâ:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi nr. 998, vr. 66–75)
- 1.4. **Risâle fî kavlihî Teâlâ “İnne ba‘de’z-zanni ism”:** Hucurât sûresinin 12. âyetinin tefsiridir. (Risâle, *Mecmûatü’r-resâil* içinde basılmıştır, s. 243–244.)
- 1.5. **Risâletü kırâat-i “Şehidallâhü” ve “Kulillâhümme”:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi nr. 998, vr. 100^a - 101^a)
- 1.6. **Risâle fî kavlihi Teâlâ “Kad eflaha”:** Risâle, *Mecmûatü’r-resâil* içinde basılmıştır.
- 1.7. **Risâle fî Def’i işkâli’l-istisnâ fî kavlihî Teâlâ “Ve emmellezîne südü illâ mâşâallah”:** Hûd sûresi 108. âyetinde geçen istisna edatı etrafında âyeti yorumlamıştır. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 163-164^a)
- 1.8. **Risâle fî tefsîri kavlihi Teâlâ “Ve hüvel gafûru’l-Vedûd...”:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 130–131)
- 1.9. **Risâle fî tefsîri sûreti’n-Nâziât:** Nâziât Sûresinin tefsiridir. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 134-135).
- 1.10. **Risâle fî tefsîri “Ellezîne yahmilûne’l-arşe...”:** Gâfir sûresi 7. âyetini başta Beyzâvî olmak üzere birçok müfessirden nakiller yaparak açıklamıştır. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, vr. 135- 137)
- 1.11. **Risâle fî def’i işkâli’l-vâkî fî kavlihî Teâlâ” Velel âlimallahu fihim hayran...”:** Enfâl sûresi 23. âyetini lügat açısından açıklamıştır. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, vr. 78–80)
- 1.12. **Risâletü’n-nâsîh ve’l-mensûh:** Tefsir usûlünün önemli konularından biri olan nâsîh ve mensûh konusunu açıkladığı risâledir. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389)
- 1.13. **Risâle fî tefsîri “Ya eyyühellezîne âmenû...”:** (Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 70, vr. 166^a)

1.14. **Risâle fî hakkı tertîli'l-Kur'ân:** Risâlede Kur'an tilavetinin sevabı, okunuşu, âdâbı, Kur'an okumak için uygun zamanlar, okumanın ve dinlemenin hükümleri, besmele ve istiâzenin önemi, tertîl, sesi güzelleştirme vb. konularını izah etmiştir. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, vr. 92–102)

2 - Hadis İlmine Dair Eserleri

2.1. **Risâle fî usûli'l hadîs:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1026/7, vr. 25^a-27^b)

2.2. **Tahkîkâtü'l 'acîbe ve Tedkîkâtü'l garîbe müte'allikatun ale'l hadîsi's-sahîh:** (Süleymaniye Ktp., H. Hüsni Paşa, nr. 70, vr. 260^b-262^b)

2.3. **Risâle fî kavli'n-Nebî "Lâ yüraddü'l-kazâ illâ bi'd-duâ ve's-sadaka":** (Burdur İl Halk Ktp., nr. 949/19)

2.4. **Risâletü'l-lübsi'l-ahmer:** (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389)

2.5. **Risâle fî beyâni'l-hadîsi's-sahîh "Lâ yezîdü'l-'umr ille'l-birr":** (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsni Paşa, nr. 70)

2.6. **Risâle fî "Enne'l-hadîse'z-zaîfe lâ yesbütü bihi'l-ahkâmu's-şer'iyye:** (Mecmûatü'r-resâil, İstanbul 1302, s. 227-228.)

2.7. **Risâle fî hakkı'l-hadîs "Mâşâallâhu kân ve mâ lem yeşâ' lem yekün":** (Süleymaniye Ktp., Kadızade Burhan, nr. 116; Tırnovalı, nr. 1842)

3 - Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dair Eserleri

3.1. **Risâle fî kırâati "Şhidellâhu" ve "Kuli'l-lâhümme" dübüra külli's-salât:** (Mecmûatü'r-resâil, s. 229-131.)

3.2. **Risâle fî libâsi'l-ahmer:** (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389/8, vr. 87^a-88^a)

3.3. **Risâletü vezâifi'l-mevtâ:** Eserin tahkik ve tercümesi, Hasan Özer ve Mehmet Çaba tarafından *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 13, 2009, s. 393-440'da yayımlanmıştır.

3.4. **Risâletü's-şubuhâtü'l ârîza fî tarîki'l-hac:** (Mecmûatü'r-resâil, s. 211-214.)

3.5. **Risâletü's-şubuhâti'l-mu'rada ale's-Şeyh Muhammed Hayât es-Sindî el-Medenî:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 220-224.)

3.6. **Risâle fî hakkı't-tesbîh ve't tahmîd ve't-tekbîr:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 210.)

3.7. **Risâle fî hakkı'd-Duhân:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 233-235.)

3.8. **Risâle fî Hakkı'l-Kahve:** Kahve içmenin fikhî hükmünü incelediği bir risâledir. (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 232.)

3.9. **Hâşiye alâ düreri'l-hükkâm:** Molla Hüsrev'in Hanefî fıkhına dair yazdığı "Dürer" isimli eserine yazdığı hâşiyedir. Eser basılmıştır (İstanbul 1269, 1270, 1310).

3.10. **Risâle fî hakkı mesnûniyeti'l-misvâk:** (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, vr. 78^a-79^b; *Mecmûatü'r-resâil*, s. 235-239.)

3.11. **Risâle fî beyâni Hızır min hayâtihi ve memâtihi:** (Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 70, vr. 244^a)

3.12. **Metnü Mecâmi'i'l-hakâyık fî ilmi'l-usûl:** İslâm Hukuku Metodolojisi üzerine kaleme aldığı bu eserinde, 154 ana kaideyi alfabetik harf sırasına göre ele almıştır. (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1595, *Mecmûatü'r-resâil*, s. 250.)

3.13. **Risâle fî def'i mâ evrâde İbnü'l-Kemâl ale'd-Dürer fî hakkı'l-istihlâf:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 217-219.)

3.14. **Risâletü'l-ubûdiyye:** İbadet, Allah'ın bilinmesi, tevbe, taat, farz ve çeşitleri, sünnet ve çeşitleri vb. konuları açıkladığı risâlesidir. Nüşhanın baş tarafında Hâdimî'ye nispet vardır. (Süleymaniye Ktp., Vehbi Efendi, nr. 92, vr. 1-92)

3.15. **Risâle fî'l-hadîsi'z-zaîf:** Zayıf hadislerin şer'î hükümlerde delil olamayacağı, fakat fezâil konularında bu hadislerle amel edilebileceğine dair yazdığı bir risâledir. (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 206-207.)

4– Kelâm/Akâide Dair Eserleri

4.1. **Risâle fî'l-kazâ ve'l-kader:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi nr. 1017/61, vr. 230-233.)

4.2. **Risâletü't-tevhîd:** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 125^b-127^b)

4.5. *Şerhun alâ risâleti nukirru li'l-Îmâmi'l-A'zam: (Mecmûatü'r-resâil, s. 154-191.)*

4.4. *Risâle fî hakkı ef'âli'l-ibâd: (Mecmûatü'r-resâil, s. 196-198.)*

4.5. *Hâşiye alâ tefsîri sûreti'l-İhlâs li İbn-i Sînâ: (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 66^a-75^b)*

4.6. *Risâle fî kavlihî Te'âlâ "lev kâne fihimâ âlihe...": (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 132^{a-b})*

5 - Tasavvufa Dair Eserleri

5.1. *Risâletü'l-âdâb fî zikri "Lâ ilâhe İllallâh": (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 570, vr. 253^b-254^a)*

5.2. *Risâle fî mes'eleti'l-vücûdiyye: Hâdimî bu risâlede vahdet-i vücûd konusunu işlemektedir. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 92^b-99^b)*

5.3. *Fezâilü'l-ekzâr: Risâle, Denizli nüshasında 71-77 varakları arasındadır. Bazı kütüphane kayıtlarında eser, "Risâle-i Tevhîd" adıyla kaydedilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1367/1)*

5.4. *Risâle fî mâhiyeti't-tarîka: (Süleymaniye Ktp., Kasidecizade, nr. 721, vr. 176^b-178^b)*

5.5. *Murakabe: Murakabeye daldığında babasının kendisine verdiği tavsiyelerdir. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 109)*

5.6. *Risâletü'n-Nakşibendiyye: Hâdimî'nin er-Risâletü'n-Nakşibendiyye adlı eseri "er-Risâle fî sülûki'n-Nakşibendiyye (Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 411, vr. 35-38.), "Risâle fî't-tarîkati'n-Nakşibendiyye" adları ile anılmaktadır. Nakşibendiyye tarîkatından bahseden bu eser, tarîkat ehlinin âdâbını içermektedir. Eser, Dervîşzâde Hacı Muhammed Zeyne'l-Âbidin b. Hacı Ali el-Karamanî tarafından çeşitli hadis kitapları ve *Mesnevî*'den istifade edilerek "*Tuhfetü'l-mülûk fî irşâd-ı ehli's-sülûk*" adı ile Arapça olarak şerhedilmiştir. Daha sonra "*Sülûk*" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1268/1852 yılında İstanbul'da basılmıştır. (Hâdimî, *Tuhfetü'l-mülûk fî irşâdi ehli's-sülûk*, (trc. Hasan Alakase), İnsan Yay. 2002)*

5.7. **Risâle fî münâzara mea'n-nefs:** Âlem-i misâlde nefsiyle arasında geçen konuşmalardır. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, vr. 102^b-103^b; Denizli, nr. 124/1)

5.8. **Risâletü'l-erbainiyye:** Erbaîn-i sûfî anlayışının hak mı, bâtil mı olduğu şeklinde kendisine sorulan bir soruya cevap maksadıyla yazmıştır. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 70, vr. 140; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2689; Şehid Ali Paşa, nr. 2787)

5.9. **Risâletü'n-Nakşibendiyye müsbetü'n bi'l-edilleti'l-erbaa:** Kütüphane kaydına ulaşılamamıştır.

5.10. **Şerhu evrâdi'l-Bahâiyye:** Şeyh Pîr Muhammed Bahâeddîn'in Nakşibendiyye tarîkatına dair yazdığı virde yaptığı şerhtir. (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 380-389.)

5.11. **Risâletü'l-huşû fî's-salât:** Hâdimî bu risâleyi *İhya*, *Bidâyetü'l-hidâye*, ve *Miftâhu'l-ulûm* vb. eserlerden toplayarak yazdığını ifade etmektedir. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, 117^a-121^b)⁷⁹

5.12. **Sûretü fetvâ:** Tasavvuf konusunda sorulan bir soruya cevap olarak yazmıştır. Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 81 varağında kayıtlıdır.)

5.13. **Risâle fî hakkı hatm-i Hâcegân:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 269–270.)

5.14. **Risâle fî hakkı't-tesbîh ve't-tahmîd ve't-tekbîr:** Risâlede namazdan sonra yapılan tesbihatın hikmeti anlatılmaktadır. (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 211–214.)

6 - İslâm Ahlakına Dair Eserleri

6.1. **el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi Tarîkatü'l-Muhammediyye:** Birgîvî'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye* isimli eserinin şerhidir. Tasavvuf konusunda, Hâdimî'nin yazdığı eserler içinde en meşhurdur. Eseri 1168/1754 yılında, yani vefatından sekiz yıl önce yazmıştır. Eser; Kâhire'de 1257/1840, 1268/1852 yıllarında iki cilt halinde,

⁷⁹ Risâle ilgili değerlendirme için bk. Saffet Köse, "Ebû Saîd el-Hâdimî ve *Namazda Huşû'* Risâlesi Üzerine Notlar", *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebu Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, Konya 2010, s. 95-132.

İstanbul'da 1266/1854, 1287/1871, 1318/1905, 1326/1914 yıllarında olmak üzere birkaç defa basılmıştır. 190 bölümden oluşan eserin değişik kütüphanelerde birçok yazmaları mevcuttur. Eser, üslup bakımından İmâm-ı Gazzâlî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* isimli eserine benzemektedir. Saf İslâm inancını ortaya koymak, hurafe ve bid'atları ortadan kaldırmak amacıyla yazılmıştır.

6.2. **Vasiyye li'l Fâzıl Halil Efendi:** Talebesi Halil Konevî için yazmıştır. Vasiyetnâme bir hadîs-i şerîfle tamamlanmıştır. (Süleymaniye Ktp., H.Hüsni Paşa, nr. 70, vr. 301^b)

6.3. **Şerhu Eyyühe'l-veled:** İmâm-ı Gazzâlî'nin "*Eyyühe'l-veled*" isimli eserine yazdığı şerhtir. (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389/2, vr. 29^b-70^b; Reşid Efendi, nr. 1017)

6.4. **Risâletü'n-nesâyih ve'l-nesâyâ:** Hâdimî'nin oğlu, talebeleri, din kardeşleri ve kendini sevenlere yaptığı nasihatlerdir. Risâlede takvânın önemi, Allah'ın razı olduğu ameller, azimete sarılmak, nafîle ibâdetler vb. konular üzerinde durmuştur. Risâle, Ali Fikri Yavuz tarafından "*Öğütler ve Mübarek Vasiyetler Risalesi*" ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 135-140.)

6.5. **Risâletü'l vasiyye ve'n-nasîha li-veledi'l-e'az Muhammed Saîd ve li-küllî ihvânihî ve telâmizetihî ve ehbbâih:** (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 192-195.)⁸⁰

7 -Mantık İlmine Dair Eserleri

7.1. **Arâ'isü'n-nefâis:** Hâdimî, padişahın huzurunda ilk dersini takrir ettiğinde İstanbul ulemasının kendisi için "Fıkıh, ferâiz vb. ilimlerden başka bilgisi yoktur." şeklindeki eleştirilerini işitmesi üzerine mantıkla ilgili olan bu eserini yazmıştır. Eserde mantık konularından, müfred, küllî, hakikat, tarif, resim, had, tenakuz, mürekkep, zıt vb. konuları açıklamıştır. (Eser Hasan Özer ve Mehmet Çaba tarafından tahkik edilmiş ve 1433/2012 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.)

⁸⁰ Sarıkaya, *Ebü Saîd el-Hâdimî*, s. 104-108

7.2. *Arâisü'l-enzâr ve nefâ'isü'l-ebkâr*: *Arâisü'n-nefâis*'e yaptığı şerhtir. (Baskıdadır.)

7.3. *Kaziyye*: (Konya Koyunoğlu Müzesi)

7.4. *Şerhu'r-risâleti'l-kıyâsiyye*: (Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 2546/1; Ankara Milli Ktp., nr. 9694/5'te *Risâletü'l-kıyâsiyye* şeklinde kayıtlıdır.)

8 -Arap Dili Ve Edebiyatına Dair Eserleri

8.1. *Risâle fî mukaddimâti ilmi's-sarf*: (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 607/15, vr. 135^a)

8.2. *Şerhu dîbâceti'n-netâici'l efkâr fî'n-nahv*: (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi/Tırnova, nr. 1842)

8.3. *Risâle fî'l-firâk*: (Süleymaniye Ktp., H. Mahmud, nr. 1137, vr. 47^b-94^a)
Eseri yüksek lisans tezi olarak çalışan Mustafa Taha Güler, çalışmanın Hâdimî'ye aidiyeti ve ismi hakkında şu kanaate ulaşmıştır: “*Hâdimî üzerine yapılan çalışmalarda “Risâle fî'l-firâk” adıyla verilen ve müellifin “Mecmau tefârîki'l-kelimât fî tehâlûfi'l-mefhûm beyne tevâfûki'l-ibârât” şeklinde isimlendirdiği ve “el-Mesâilü'l-furûk” adının da kullanılabileceğini belirttiği söz konusu eserine, gerek bibliyografik kaynaklarda gerekse Hâdimî'nin eserlerinin listesini içeren tereke ve vakfiye kayıtlarında sarih bir şekilde rastlamadık. Bununla birlikte söz konusu eserin Hâdimî'ye aidiyeti ile alakalı olarak bir takım delillerin bulunması bizi bu konuda ikna etmektedir.*”⁸¹

8.4. *Şerhu Avâmili'l-Birgivi*: Kütüphane kaydına ulaşılamamıştır.

8.5. *Risâletü'l-hazfiyye*: (Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur, Supplementband (GAS), II*, s. 664)

8.6. *Risâletü'z-zarfiyye*: Kütüphane kaydına ulaşılamamıştır.

8.7. *Kitabû ilmi'l-meânî*: (Burdur İl Halk Ktp., nr. 1777/2)

8.8. *İlmu'l-beyân ve'l-bedî*: Kütüphane kaydına ulaşılamamıştır.

⁸¹ Güler, *Hâdimî'nin Mecmau tefârîki'l-kelimât Adlı Eserinin Tahkiki*, s. 29-30.

8.9. *Risâle fî atfî'l-cümleti'l-inşâiyye ale'l-ihbâriyye*: (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1026)

9 - Şiir

9.1. *Şerh ale'l-kasîdeti'l-Muzâriyye*: (*Mecmûatü'r-resâil*, s. 34-53.)

9.2. *Şerhu kasîdeti'l Bürde*: (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 318, 383)

9.3. *Şerhu kasîdeti't-Tantarâniyye*: (Adana İl Halk Ktp., nr. 892)

9.4. *Şerhu kasîdeti'l-Vânî*: Kütüphane kaydına ulaşılamamıştır.

9.5. *Risâle fî'l-arûz*: (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3672/8)

10 -Diğer Alanlara Dair Eserleri

10.1. *Mevzûâtü'l-ulûm*: Akâid, fıkıh, mantık vb. çeşitli ilimlerin konularına ait bilgiler içermektedir. (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1017)

10.2. *İcâzetnâme*: Talebesi Ahmed Tarsûsî'ye verdiği icâzettir. (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 239)

10.3. *İcâzetnâme*: Talebesi Halil Konevî'ye verdiği icâzettir. (Süleymaniye Ktp., Raşid Efendi, nr. 1017)

SONUÇ

Hâdimî'nin, yaşadığı dönemde ilmî ve fikrî açıdan etkili bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Yetiştirdiği talebeleri, yazdığı günden beri güncelliğini koruyan eserleri, kendinden sonra uzun yıllar eğitim ve öğretime hizmet eden medresesi ile adı günümüze kadar ulaşmıştır. Topkapı Sarayı'nda padişahın iltifatına mazhar olan Hâdimî; kendisine İstanbul'da kalması teklif edilmesine rağmen, münasip bir ifade ile Hadim'e döneceğini söylemiş ve satın aldığı kitaplarla Hadim'e dönmüştür. Hâdimî çok yönlü bir zâttır. O; Hadim'de bir yandan ders verirken, bir yandan da eser telifiyle meşgul olmuştur. İslâmî ilimlerin birçok alanında eser telifinde bulunmuştur. Ayrıca Hâdimî, asrının büyük hukukçularından sayılmaktadır. Birçok talebe ve âlim onun

rahle-i tedrisinden geçmiştir. Hadim'de kurmuş olduğu medrese, bugünün üniversitesi seviyesinde değerlendirilmektedir.

Hâdimî'nin ilmî üslup ve usûlünde ihtiyatı tercih ettiği görülmektedir. Genel olarak eserlerinin tamamını, özelde de *Berîka*'yı incelediğimiz zaman Hâdimî'nin; kelâmî, fikhî ve tasavvufî metotların hepsini, Kur'an'ın hakikatlerini keşfetme maksadıyla geliştirdiğini söylemek mümkündür. Ona göre Kur'an'ın tefsiri; mahiyeti gereği, söz konusu yöntemler alanında mükemmel bir şekilde uzmanlaştıktan sonra yapılmalıdır. Aksi takdirde tam ve eksiksiz bir Kur'an tasavvuru ortaya çıkmamış olacaktır. Nitekim tefsir alanında yazdığı birçok risâlesi ile bunu uygulamalı olarak göstermiştir.

Hâdimî; tefsir, hadis, fıkıh, akâid, kelâm, tasavvuf, mantık vb. birçok alanda eser vermiş seçkin âlimlerden biridir. Eserlerinin tamamına yakını Arapça olarak kaleme almıştır. Yazdığı eserlerin listesi dikkate alınırca, Hâdimî'nin İslâmî ilimlerin hemen hepsinde rûsuh (derin bilgi ve anlayış) sahibi olduğu görülür. Bu durum Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi diye anılan devirde bile ilmî zihniyetin canlılığına çok açık bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca eserlerinin birçoğunun değişik kütüphanelerde mevcut olması, kendinden sonraki döneme etkisine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Abdullah Mustafa el-Merâğî, *Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, Beyrut 1394/1974.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, T.T.K, Ankara 1998.

Apak, İlhan (yayına haz.), *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985.

Aydın, Mehmet, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, Maârif Basımevi, İstanbul 1955.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (nşr. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen), I-III, İstanbul 1972-1975.

Ertan, Veli, “Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tesirleri” *İslâm Medeniyeti*, 1973, S. 33.

Göktaş, Salih, *Ebû Said Muhammed el-Hâdimî ve Hadim*, Konya 1985.

Güler, Mustafa Taha, *Hâdimî'nin Mecmau tefârîki'l-kelimât Adlı Eserinin Tahkiki*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2015.

Hâdimî, Muhammed b. Mustafa, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi Tarîkati'l-Muhammediyye*, İstanbul 1302/1885.

Hâdimî, Ebû Saîd, *Tarîku's-saâde*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017.

_____, *Tarîku's-sâdâti'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr: 1017.

Hâdimoğlu, Numan, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*, Ankara 1983.

Kahraman, Abdullah, “Ebû Saîd el-Hâdimî' nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fıkhî Görüşleri”, *DEÜİFD*, S. XVIII, İzmir 2003.

Karal, Enver Ziya, “Ahmed III.”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, I, s. 165-168.

Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut 1957-1961.

Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara 2002.

Köse, Saffet, “Ebû Saîd el-Hâdimî ve *Namazda Huşû'* Risâlesi Üzerine Notlar”, *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebû Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, Konya 2010.

Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

Mehmed, Kırkağacî Süleyman, *Risâle fî ba'zi'l-evsâfi'l-hamîde*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017; Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 1017.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebû Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu, Konya 2010.

Özer, Hasan; Çaba, Mehmet, “Ebû Saîd Hâdimî ve *Vezâîfü’l-mevtâ* Adlı Eserinin Tahkik ve Tercümesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2009, S. 13.

Rasim, Ahmed, *Osmanlı Tarihi*, Şems Matbaası, İstanbul 1328.

Sak, İzzet, “Osmanlı Döneminde ve Günümüzde Hadim”, *Bağ Bozumu Kültür ve Turizm Şenlikleri Bildirisi*, 1987.

Sarıkaya, Yaşar, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Seyithanoğlu, Kenan (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.

Şahin, Bekir (yay. yönetmeni), *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih, Medeniyet, Kültür*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Şimşek, Halil İbrahim, “Muhammed Hâdimî'nin Tasavvuf Anlayışı”, *Osmanlı Fakih ve Mutasavvıfı Ebû Said Muhammed Hâdimî Sempozyumu*, Konya 2010.

Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970.

Türkel, Rifat, “Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi (19 ve 20. Yüzyıl)”, *Selefilik*, Konya 2016, s. 118-120.

_____, “*Vehhâbilik ve Arka Planı: Başlangıçtan II. Suud Devletine Kadar*”, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

_____, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1978.

Yayla, Mustafa, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *DİA*, XV, s. 24-26.